

חיוב אכילת מצה וחיוב סעודת יום טוב

הגש"פ עם לקוטי טעמים ומנהגים:

מצה, גם בזמנה"ז דאורייתא (פסחים קד, א). הן אנשים הן נשים (שם מג, ב). וחדש הכתוב בלילי פסח, אף שגם בשאר יו"ט חייב לאכול פת, שאינו יוצא במצה עשירה (ר"ן פ' הישן)¹.

וי"א שחיוב פת ביו"ט אינו אלא מדברי סופרים²

– (שו"ע רבינו סתקכ"ט ס"ה. וראה רמב"ם הל' יו"ט פ"ו הט"ז).

– וצע"ק ממ"ש רבינו בסי' רמ"ב ס"א במוסגר³.

¹ שאלה זו ותירוץ מובאים גם בשו"ע"ר (סי' תעה ס"ב): ואין חיוב אכילת מצה אלא בלילה הראשון בלבד שנאמר בערב תאכלו מצות אבל שאר כל הלילות וכל הימים אינו מוזהר אלא שלא לאכול חמץ ... ואף שביו"ט חייב לאכול פת כמו שנתבאר בסי' קפ"ח, מכל מקום יכול לאכול פת שנילושה במי פירות שהיא מצה עשירה ... אבל לחם עוני אין צריך לאכול אלא בלילה הראשון בלבד.

וכן מובאת שאלה זו לענין אכילת כזית פת בסוכה בליל סוכות, כמבואר בשו"ע"ר (סי' תרלט ס"ז-ט): אין קצבה לסעודות של סוכה ... אבל ביום טוב ובשבת שהוא בתוך החג שחייב לאכול פת יותר מכביצה כמו שנתבאר בסי' רצ"א [א] צריך לאכול בתוך הסוכה. ואם ירדו גשמים הרי זה נכנס לתוך הבית ועל דרך שיתבאר.

במה דברים אמורים מלילה הראשונה של חג ואילך אבל בלילה הראשונה של חג דהיינו ליל ט"ו בתשרי צריך לאכול בתוך הסוכה אפילו בשעת הגשם, ואע"פ שהוא מצטער מחמת הגשם וכל המצטער פטור מן הסוכה, מכל מקום בלילה הראשונה חייב לאכול בסוכה, לפי שאנו למדין בגזירה שוה מחג המצות נאמר כאן בחג הסוכות בחמשה עשר יום לחדש ונאמר להלן בחג המצות בחמשה עשר יום לחדש, מה ט"ו יום האמור להלן לילה הראשונה חובה לאכול כזית מצה כמ"ש בסי' תע"ה אף ט"ו האמור כאן חובה לאכול בסוכה...

ויש חולקין על כל זה ואומרים שבכל סעודות שבת ויו"ט אין צריך לאכול פת רק כזית, ואם כן ביו"ט ושבת שבתוך החג אם ירצה שלא לאכול רק כזית ולאכלו חוץ לסוכה הרשות בידו. ודבר זה אנו למדין בגזירה שוה מחג המצות, שחובה לאכול בסוכה בלילה הראשונה.

שני התירוצים האמורים לענין סוכה אינם מועילים לענין מצה, שהרי גם כזית פת צריכים לאכול דוקא מצה, ולכן תירץ, שה"י יכול לאכול מצה עשירה, שיוצא בה ידי חובת סעודה ואינו יוצא בה ידי חובת מצה (לחם עוני).

הלכה זו, שאפשר לקיים את חובת הסעודה במצה עשירה, נתבארה גם בשו"ע"ר (סי' תמד ס"ב): "וביום ערב שבת צריך לבער כל החמץ שברשותו ולא ישייר ממנו רק מזון ב' סעודות לשבת, אבל סעודה שלישית כיון שזמנה הוא אחר חצות היום אי אפשר לאכלה רק מצה עשירה, דהיינו מצה שנילושה ביין או שמן או דבש או חלב או שאר משקין ומי פירות, שכל אלו אינן נקראין לחם עוני ואין אדם יוצא בהן ידי חובת אכילת מצה בפסח, ולפיכך מותר לאכול בערב פסח". הרי שיוצא בה ידי חובת סעודת שבת, ואינו יוצא בה ידי חובת אכילת מצה.

ואף שמצה עשירה מברכים עליה בורא מיני מזונות (ולא המוציא), מכל מקום גם בזה יוצאים ידי חובת סעודת יום טוב, כמבואר בשו"ע"ר (סי' קפח ס"י): "ומיני לחמים שאין קובעין עליהם סעודה צריך לאכול מהם כשיעור קביעות סעודה". ובשו"ע"ג שם העיר מהרי"ל (אחיו של רבינו): "שמעתי ממנו בסוף ימיו שחזר בו ולא הצריך לאכול כשיעור קביעות סעודה שהרי גם בברכת מעין ג' יש בה הזכרה של קדושת היום".

² ב' הדעות (אם החיוב מה"ת או מד"ס) מובאים בשו"ע"ר (סי' רמב ס"א): "שני דברים נתפרשו בשבת על ידי הנביאים והם כבוד וענג שנאמר וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכובד, ועיקרון מן התורה, שהשבת הוא בכלל מקראי קדש שנאמר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש וגו', ומקרא קדש פירשו חכמים לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בענג אכילה ושתיה. ויש אומרים שמקרא קדש הוא לקדשו באיסור עשיית מלאכה, אבל הכבוד בשבת ויו"ט והענג בשבת הן מדברי סופרים". ואין כאן הכרעה. אבל בשו"ע"ר (סי' תקכט ס"ה): "וכבר נתבאר בסי' רמ"ב שהכבוד והענג הן מצות מדברי סופרים ומפורשין על ידי הנביאים".

ולפי זה אין קושי בליל פסח סוכות. ומכל מקום הובא בשו"ע"ר התירוץ הנ"ל של מצה עשירה, וכן ב' התירוצים הנ"ל לענין אכילה בסוכה, כדי לבאר שתתאים הלכה זו אף לפי הדעה שהוא מן התורה.

³ שכותב שם: "(אבל הענג והשמחה ביום טוב במאכל ומשתה הוא מן התורה כמו שיתבאר בסימן תקכ"ט)". ובקו"א שם (סי' ק"ב): "ר"ל עונג שיש בו שמחה, כגון בשר ויין". וראה לקמן הערה הבאה, שלכאורה יש בזה סתירה בדברי רבינו.

ודעת ר"י, ברא"ש ברכות שם סכ"ג, משמע שהוא מה"ת – ראה שם במעדני יו"ט – משום שמחה⁴.

אבל אין שמחה בליל יו"ט הראשון מה"ת⁵ – שאג"א סי' סח באריכות – ואם כן גם לדבריו לא הוי אז אלא מדברי סופרים⁶, מלבד ליל אי' דחג הסכות) – לבד ליל אי' דחג הסכות דילפינן ממצה דחג הפסח.

⁴ גם דעה זו הובאה ונתבארה בשוע"ר (סי' קפח ס"י): "בשבתות וימים טובים של שלש רגלים שהוא חייב לאכול פת שמברכין עליו ברכת המזון, שבשבת נאמר וקראת לשבת עונג, וביום טוב נאמר ושמחת בחגך, ואין עונג ושמחה בלא אכילת לחם (שקובעים עליו סעודה), שהלחם הוא עיקר הסעודה שכל סעודה נקרא על שם הלחם". ולפי זה סותר עצמו לכאורה ממה שהובא לעיל מסי' רמב"א, שהעונג והשמחה היא רק בבשר ויין, ולא בפת.

אלא שכאן בא בהמשך לתחלת דבריו שם: "וכל זה בשבת ויום טוב של שלש רגלים, אבל בחולו של מועד וראש חודש וראש השנה אם לא נזכר עד שהתחיל ברכת הטוב והמטיב אינו חוזר, מפני שברכת המזון בימים אלו היא רשות שאם רוצה אוכל פירות וכיוצא בהם כדי שלא יתענה, ובראש השנה יש מתירין אפי' להתענות, ואף שאין דבריהם עיקר מכל מקום יש לחוש לדבריהם שלא לכונוס לספק ברכה לבטלה אם יחזור לראש".

ואף שהובא לעיל שחייב סעודה הוא מפסוק "מקרא קודש", והוא גם בראש השנה. מכל מקום נתבאר בשוע"ר (סי' תקצ"ז ס"א): "יש אומרים שמצוה להתענות בראש השנה ובשבת תשובה כמו בכל עשרת ימי תשובה, ואין הלכה כדבריהם, אלא אסור להתענות בראש השנה ושבת תשובה כמו שאסור בשאר שבת ויו"ט, ואפילו ראה חלום רע וספק לו אם הוא מהחלומות שמתענין עליהם בשבת לא יתענה. ומצוה לאכול ולשתות ולשמוח בראש השנה כמ"ש בסי' תקפ"א" [סי' תקפ"א חסר בשוע"ר, וגם בשו"ע הבי"י לא נזכר אודות חיוב האכילה בר"ה. ואולי צ"ל "סי' תקפ"ג", והכוונה למ"ש בשוע"ר שם (סעיף ד): "ונוהגין לאכול בשר שמן ולשתות דבש וכל מיני מתיקה כדי שתהא השנה הזאת מתוקה ושמיינה וכן כתוב בעזרא אכלו משמנים ושתו ממתקים"].

ואינו מביא ההלכה הנ"ל מסי' רמב"ם שחייב לאכול פת בשבת ויו"ט מטעם "מקרא קודש", כי הסוברים שבר"ה אין חיוב סעודה, סוברים שחייב הסעודה ביו"ט אינו מטעם "מקרא קודש" אלא מטעם "שמחת יו"ט", כמובא לעיל מסי' קפח. ועל זה כותב בשוע"ר (סי' קפח ס"י): "ובראש השנה יש מתירין אפי' להתענות, ואף שאין דבריהם עיקר מכל מקום יש לחוש לדבריהם שלא לכונוס לספק ברכה לבטלה אם יחזור לראש".

וכיון שכותב שאנו חוששים לדעה זו, הוכרח לבאר לפי שיטה זו, הטעם שבשאר יו"ט יש חיוב לאכול, מטעם חיוב שמחה, משא"כ בר"ה, כמבואר בשוע"ר (סי' תקכ"ט ס"ו): "ויש בחול המועד מה שאין בראש השנה, והוא שכל שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג וכן ביו"ט של עצרת חייב אדם להיות שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים אליו, ושמחה זו היא מצות עשה מן התורה שנאמר ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך וגו'".

[ומכל מקום יש הפרש בזה בין ליל ר"ה ליום ר"ה, כמבואר בפסקי הסדור (סדר ברכת המזון): "וכל זה כשנזכר קודם שהתחיל ברכת הטוב והמטיב אבל אם נזכר אחר שהתחיל ברכת הטוב והמטיב אפילו לא אמר אלא תיבת ברוך בלבד צריך לחזור לראש. במה דברים אמורים בשבת ויום טוב של שלש רגלים, אבל בחולו של מועד וראש חודש אם לא נזכר עד שהתחיל הטוב והמטיב אינו חוזר, וכן בסעודה שלישית של שבת ויום טוב, וכן בראש השנה ביום, אבל בליל ראש השנה חוזר".

וטעם החילוק בין סעודת הלילה לבין סעודת היום מבואר בשוע"ר (סי' תקצ"ז ס"ה): "יש אומרים שקבלה בידם שהמתענה פעם אחת בראש השנה תענית חלום, אם היה ביום ראשון של ראש השנה צריך להתענות שני הימים של ראש השנה כל ימיו ... אבל אסור להתענות בלילות של ראש השנה כמו בשאר יו"ט, שאף בחלומו לא רמזו לו אלא להתענות ביום כדרך כל תענית חלום שאין מתענין אלא ביום".

⁵ כמבואר בפסחים (עא, א): "והיית אך שמח לרבות לילי יו"ט האחרון לשמחה, אתה אומר לילי יו"ט האחרון או אינו אלא לילי יום טוב הראשון, תלמוד לומר אך (שמח) חלק ... מה ראית לרבות לילי יום טוב האחרון ולהוציא לילי יום טוב ראשון, מרבה אני לילי יום טוב האחרון שיש שמחה לפניו ומוציא אני לילי יום טוב ראשון שאין שמחה לפניו".

וזהו רק מן התורה. אמנם למעשה, ראה סי' המנהגים חב"ד (ע' 66): "שמחת החג מתחילה מליל ראשון דחג הסכות". וראה לקו"ש ח"ב (ע' 425) וחכ"ד (ע' 247). אוצר מנהגי חב"ד ר"ה (ע' שיט).

⁶ וע"ז בא הלימוד לחייב לאכול כזית פת בסוכה. וא"כ מובן שכל המובא לעיל משוע"ר סי' תעה וסי' תרלט לענין חיוב הסעודה בליל פסח ובליל סוכות, אינו לפי דעה זו, אלא לפי הדעה הראשונה שבסי' רמב"ם, שחייב הסעודה מה"ת הן בשבת והן ביו"ט הוא מטעם "מקרא קודש", והיינו אף בלילה ראשון.